

Linguistic Analysis of the Pilgrims' Discourse of Imam Reza(A.S) Holy Shrine

Sharareh Sadat Sarsarabi¹ Samantha Zolfaghari²

1. Assistant professor, Farhangian University, Tehran, Iran: dr.sarsarabi@cfu.ac.ir

2. English Language Dept., Torbat Heydarieh Branch, Islamic Azad University, Torbat Heydarieh, Iran: zolfaghari_ac@yahoo.com

Article Info

Abstract

Article Type:
Research Article

Article History:

Received:
March 18, 2023

In Revised Form:
May 11, 2023

Accepted:
July 12, 2023

Published Online:
September 05, 2024

The purpose of this research is to analyze the linguistics aspects of the speech of the pilgrims of Imam Reza's (AS) Holy Shrine. Therefore, the discourse of pilgrimage in the Holy Shrine is examined from two verbal and non-verbal dimensions. The data of this research has been collected by observation method and interviews with 20 Iranian Shia or Sunni pilgrims between the ages of 20 and 60 who visited Imam Reza's Holy Shrine in the summer of 1400. The sampling method was targeted and available. In this research, first the verbal data were analyzed and then the relationship between the non-verbal gestures of the head, including eyebrow, eye and lip movements, as well as hand and foot movements, with the amount of pilgrims' emotions was investigated. The results of this research show that in the theological dimension, the motivations for visiting the shrine are both material and spiritual, but the spiritual and spiritual motivations, especially obtaining peace of mind, reward and intercession, are more important and evident. In addition to the sensory and spiritual atmosphere, the pilgrims' sense of peace and security is involved in the Holy Shrine. Among pilgrims' non-verbal behaviors, hand gestures have the largest contribution in explaining emotional perception. In other words, pilgrims use non-verbal hand gestures to express their inner feelings and emotions more than other organs. In fact, pilgrims speak with their hand movements. This means that they convey different messages with their different hand movements or establish a more effective communication by using their hands.

Keywords

Linguistic analysis, body language, pilgrim, discourse analysis.

Cite this The Author (s): Sarsarabi, Sh., Zolfaghari, S. (2024). Linguistic Analysis of the Pilgrims' Discourse of Imam Reza(A.S) Holy Shrine : Quarterly Scientific Journal of Farhang Razavi. Year 12, Issue 2, Summer 2024, Serial Number 46 – (197- 222)- [DOI:10.22034/farzv.2023.390291.1858](https://doi.org/10.22034/farzv.2023.390291.1858).

Introduction

Purpose: In this research, the speech of the pilgrims of Imam Reza's shrine (AS) is analyzed from the linguistic aspect. Therefore, the discourse of pilgrimage in the Holy Shrine is examined from two verbal and non-verbal dimensions. In the verbal dimension, the data is collected and analyzed through interviews with the pilgrims, and in the non-verbal dimension, through observation, the performance of the body language is tried to understand the emotional concepts of the pilgrim and to determine which of the bodily movements and behaviors is the most used. during pilgrimage and performing rituals.

Justification for the research: Various researches related to pilgrimage and religious experience in the contemporary period are more focused on a variety of vague, mysterious and unknown experiences so that each of them can provide an empathetic description of the experience of pilgrims, but researches with the behavioral structure of body language by other researchers Not much has been done. Since the conducted research has focused more on the typology of pilgrimage from a sociological perspective, since linguistic analysis of the discourse of pilgrimage has not been presented, and the analyzes carried out are in addition to the analysis from the linguistic dimension and the analysis of verbal and non-verbal discourse. This research has tried to provide a verbal and non-verbal analysis of the pilgrimage discourse.

Research method: This research examines the speech of pilgrims from two verbal and non-verbal dimensions using a descriptive and analytical method. As a result, it is considered among qualitative researches. Qualitative research is a process of investigating understanding based on specific methodological traditions that discovers a human or social problem. This research creates complex and general images, analyzes the words, interprets, examines the informants' point of view and advances it in a natural environment (Cresol, 2011). First, the verbal data were analyzed and then the relationship between the non-verbal gestures of the head, including eyebrow, eye and lip movements, as well as hand and foot movements, with the level of pilgrims' emotions was investigated. The main technique used in this research is the interview, which provides an opportunity for the participant to explain his view of the world he has experienced using his own language and words. The purpose of using this technique is to extract the participants' answers from the depth of the topic.

Data collection: The data of this research was collected through observation (with or without participation) and interviews with 20 Iranian Shia or Sunni pilgrims between the ages of 20 and 60 who visited the shrine of Imam Reza (AS) in the summer of 1400. – has been brought. The data obtained from prayer,

call to prayer and prayer, other environmental components such as the pleasant aroma in all shrines, the lighting and the architecture of the shrine have also been available in creating a targeted sampling method. Colaizzi and Dickelman method was used for data analysis. He presented seven steps to understand the phenomenon, which are: initial encounter with the shrine, extracting important sentences, formulating meanings, placing the formulated and related meanings in clusters of related themes. to the pilgrimage experience, combining the results in the form of a comprehensive description of the pilgrimage experience, formulating a comprehensive description of the pilgrimage phenomenon in the form of an explicit statement of the basic structure of the pilgrimage experience, which is named as “the intrinsic structure of the phenomenon”. In this method, all the descriptions made by the subjects are fully examined, their important phrases are recorded, common themes are extracted, and the results are reported.

Results: This research shows that in theological dimension, the motivations for visiting the shrine are both material and spiritual, but the spiritual and spiritual motivations, especially obtaining peace of mind, reward and intercession, are more important and evident. In addition to the sensory and spiritual atmosphere, the pilgrims’ sense of peace and security is involved in the Holy Shrine. Among pilgrims’ non-verbal behaviors, hand gestures have the largest contribution in explaining emotional perception. In other words, pilgrims use non-verbal hand gestures to express their inner feelings and emotions more than other organs. In fact, pilgrims speak with their hand movements. This means that they convey different messages with their different hand movements or establish a more effective communication by using their hands.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
رتال جامع علوم انسانی

پروفیسر شگاہ علوم انسانی و مطالعات فرہنگی
پرتال جامع علوم انسانی

تحلیل زبان شناختی گفتمان زائران حرم امام رضا علیه السلام

شراره سادات سرسرابی^۱، سمانه ذوالفقاری^۲

drsarsarabi@yahoo.com
zolfaghari_ac@yahoo.com

۱. استادیار گروه علوم انسانی دانشگاه فرهنگیان، تهران، ایران (نویسنده مسئول)؛
۲. دانش‌آموخته دکتری آموزش زبان انگلیسی دانشگاه آزاد اسلامی، واحد تربت حیدریه، تربت حیدریه، ایران؛

اطلاعات مقاله	چکیده
تاریخ دریافت:	هدف از این پژوهش تحلیل زبان‌شناسی گفتمان زائران حرم امام رضا <small>علیه السلام</small> است. لذا گفتمان زیارت در حرم مطهر از دو بُعد کلامی و غیرکلامی بررسی می‌شود. در بُعد کلامی از طریق مصاحبه با زائران، داده‌ها جمع‌آوری و تحلیل می‌شود و در بُعد غیرکلامی از طریق مشاهده تلاش می‌شود عملکرد زبان بدن برای درک مفاهیم احساسی زائر بررسی و مشخص شود که از میان حرکات و رفتارهای بدنی کدام اندام بیشترین کاربرد را در طول زیارت و انجام مناسک دارد. داده‌های این پژوهش با روش مشاهده (همراه یا بدون مشارکت) و مصاحبه با ۲۰ زائر ایرانی شیعه یا اهل تسنن در بازه سنی ۲۰ تا ۶۰ سال که در تابستان ۱۴۰۰ به زیارت حرم امام رضا <small>علیه السلام</small> آمده بودند، جمع‌آوری شده است. روش نمونه‌گیری هدفمند و در دسترس بوده است. در این تحقیق، ابتدا داده‌های کلامی تحلیل و سپس به بررسی رابطه بین اشارات غیرکلامی سر شامل حرکات ایرو، چشم و لب و همچنین حرکات دست و پا با میزان احساسات زائران پرداخته شده است. نتایج این پژوهش نشان می‌دهد که در بُعد کلامی، انگیزه‌های تشریف به حرم هم مادی است و هم معنوی اما انگیزه‌های معنوی و روحی مخصوصاً کسب آرامش روحی و ثواب و شفاعت مهم‌تر و مشهودتر است. در حرم مطهر علاوه بر فضای حسی و معنوی حاصل از دعا و اذان و نماز، سایر مولفه‌های محیطی مانند رایحه خوش در همه حرم، چراغانی و معماری حرم نیز در ایجاد حس آرامش و امنیت زائران دخیل است. در میان رفتارهای غیرکلامی زائران، حرکات دست بیشترین سهم را در تبیین ادراک احساسی دارد.
تاریخ بازنگری:	
تاریخ پذیرش:	
تاریخ انتشار:	
کلیدواژه‌ها	تحلیل زبان‌شناختی، زبان بدن، تحلیل گفتمان، زیارت، امام رضا <small>علیه السلام</small> .

استاد: سرسرابی، شراره سادات، ذوالفقاری، سمانه: (۱۴۰۳). تحلیل زبان‌شناختی گفتمان زائران حرم امام رضا علیه السلام: فصلنامه علمی پژوهشی فرهنگ رضوی، سال ۱۲، شماره ۲، تابستان، شماره پیاپی ۴۶ - (۱۹۷-۲۲۲).

[DOI:10.22034/farz.2023.390291.1858](https://doi.org/10.22034/farz.2023.390291.1858)

ناشر: بنیاد بین‌المللی فرهنگی هنری امام رضا (علیه السلام)

۱. مسئله پژوهش

دینداری و الگوهای دین‌ورزی همواره در میان مطالعات جامعه‌شناسی اهمیت جدی داشته است. در این میان، بخش‌هایی از مؤلفه‌های دین‌ورزی هم‌زمان به‌عنوان موضوع ویژه مورد توجه سایر رشته‌ها بوده است. زیارت، یکی از این همین موضوعات است که از یک‌سو مورد توجه جامعه‌شناسان دین و از سوی دیگر مورد توجه پژوهشگران حوزه گردشگری و همچنین برنامه‌ریزی شهری است (یوسفی و تابعی، ۱۳۹۱). این اهمیت فزاینده از آن روست که مقاصد زیارتی و از جمله مقاصد دینی زیارت طی سال‌های اخیر هر چه بیشتر مورد توجه مردم جوامع مختلف قرار گرفته‌اند (زردمویی اردا کلو، ۱۳۹۵). به بیان دیگر، در زمانه گسترش نشانه‌های عرفی شدن، زائران و زیارت‌ها هم افزایش چشمگیری داشته‌اند. این تعارض ظاهری در واقعیت اجتماعی مربوط به دین، خود انگیزشی برای پژوهش‌های اجتماعی متنوع در این زمینه بوده است؛ اما به‌طور ساده می‌توان گفت که بحران هویت و معنا در دوره مدرن، انسان عصر مدرنیته را بیش از پیش به جست‌وجوی معنا واداشته است؛ اما این جست‌وجو معنا، هر چند او را به بازدید و زیارت از مقاصد زیارتی دینی نیز سوق داده، اما لزوماً به معنای گرایش بیشتر او به ابعاد مختلف دینداری نیست (آذربایجانی و همکاران، ۱۳۹۶). در واقع، گسترش گرایش به زیارت، هر چند نشان‌دهنده گسترش معنویت‌گرایی است، اما لزوماً به معنای افزایش سطح دینداری در ابعاد مختلف آن، به‌ویژه ابعاد عملی آن نیست. این رشد و افزایش در میل به زیارت به تبع میل به سفر در جوامع مختلف نیز تقویت شده است؛ بنابراین در جوامع دینی هم به نوبه خود میل به زیارت افزایش یافته، هر چند لزوماً منجر به افزایش تقید به شاخص‌های عملی دینداری نشده است. در جامعه ایران، کاهش محسوس در شاخص‌های عملی دینداری همراه با افزایش دو شاخص شرکت در مجالس روضه‌خوانی و دیگری، زیارت کردن اماکن مقدسه بوده است (خدایاری فرد، ۱۳۸۹).

بررسی زبان بدن به‌عنوان نخستین زبان انسان، اهمیت پیشینه بیان بدنی را روشن می‌کند. از آنجا که انسان موجودی اجتماعی است، ارتباط با هم‌نوع و اطرافیان برای او از ضروریات است. بدون این ارتباط لاجرم به موجودی منزوی تبدیل خواهد شد. قیاس رفتار شناختی نشان‌دهنده آن است که انسان‌ها، همچون سایر نخستین‌ها، پیش از آن که تکلم کنند یا داستان بگویند صدا تولید می‌کرده‌اند. بشر نخستین برای غلبه بر مشکلات و نیروهای طبیعی چاره‌ای جز همکاری گروهی و ارتباط با دیگر هم‌نوعان و اجتماع پیرامونش نداشت؛ چراکه در غیر این صورت جز نابودی پیش‌رویش وجود نداشت. ضرورت ارتباط با هم‌نوع و اطرافیان خود‌گویی اهمیت زبان و بیان بدنی در زندگی بشر است. پیش از پیدایش کلام ارتباط از طریق علایم و زبان تصویر بوده و واژه‌ها در واقع اصواتی بی‌معنا بودند. انسان نخستین برای بروز هیجانات و هماهنگی گروه در

شکار از علایم و اصوات سود می‌جست و برای برقراری ارتباط به زبان بدن، اطوارها و ژست‌ها متوسل می‌شد. هر ژست و اطوار به‌مثابه نشانه‌ای تعبیر شد. نشانه‌ها به تدریج تبدیل به قرارداد شدند، این شیوه‌ها تکرار شدند، صیقل یافتند و توسط همه افراد گروه و قبیله رسمیت پذیرفتند و سرانجام به زبان بدل شدند (شکنر، ۲۰۰۴). ارتباط مردم با همدیگر بدون استفاده از کلمات و انواع رفتارهای غیرکلامی برای به اشتراک گذاری دانش و نگرش از اهداف محققان است (هی مانولو، ۲۰۰۸).

زبان بدن مانند هر زبان دیگری دارای واژه، جمله و نقطه‌گذاری است. هر حرکت مثل یک واژه تنهاست و هر واژه معانی متفاوت و متعددی دارد. بیش از ۹۳ درصد از ارتباط ما با دیگران به صورت غیرکلامی است، حتی اگر از آن آگاه نباشیم. پس شناخت سرنخ‌ها و علایم زبان بدن به ما کمک می‌کند پیام‌هایی را که طرف مقابل می‌دهد، بهتر درک کنیم. آشنایی با علایم تن گفت حتی اجازه می‌دهد برخی از احساسات درونی افراد را هم دریافت کنیم. تن صدا نشان می‌دهد ما درباره مخاطب و موضوع بحث چه نظر یا احساسی داریم. حالات صورت و اجزای آن هم بخش مهمی از زبان بدن است که پیام‌های زیادی را منتقل می‌کند. چشم‌ها پنجره روح هستند و به‌روشنی احساسات و نظرات حقیقی افراد را آشکار می‌کنند. اگر تمایل دارید بهتر متوجه احساسات طرف مقابل بشوید، به حالات صورت او دقت کنید. حالات صورت افراد معمولاً به‌صورت ناخودآگاه عوض می‌شوند و آینه عواطف و افکاری هستند که در لحظه تجربه می‌کند. هر حالت و ژست صورت، به ما درباره وضعیت درونی طرف مقابل اطلاعات و آگاهی می‌دهد.

به‌طور کلی، در بررسی زیارت، چهار بعد شناسایی شده است؛ آداب و مناسک که مربوط به نحوه انجام زیارت است (وجه عملی)، اعتقاداتی که در پس این اعمال نهفته‌اند (وجه اعتقادی)، شرایط جامعه و درک فرد (زائر) از این کنش (طالبی و براق علی‌پور، ۱۳۹۴). ادله جامعه‌شناختی متعددی وجود دارد که بخش عمده‌ای از کارکردهای دین از جمله انسجام‌بخشی، التیام‌بخشی و تخلیه عاطفی از طریق انجام مناسک (در اینجا زیارت) حاصل می‌شود (همیلتون، ۱۳۷۸ به نقل از یوسفی و تابعی، ۱۳۹۱). کنش زیارتی می‌تواند شامل اعمال و آدابی باشد که حین حضور زائر در مکان زیارتی انجام می‌دهد؛ اما زبان بدن که از مصادیق مختلفی از حالات مختلف راز و نیاز فرد، از جمله زیارت قابل تحقق است، یک حالت انفعالی، غیرقابل توصیف و درونی از احساس خاص فرد دیندار در خلال مشارکت در عبادت یا منسک یا مکاشفه معنوی تجربه می‌کند (پویافر، ۱۳۹۸). چنین حالی به‌تنهایی خالی از کنش و در عین حال وابسته به کنش است؛ بنابراین باید گفت که کنش زیارتی و زبان بدن در زیارت، دو بعد از یک مفهوم بزرگ‌تر به نام نحوه زیارت هستند. درحالی که هیچ یک از این دو مفهوم قابل تقلیل به دیگری نیستند. هر دوی این

مفاهیم نیز به هیچ وجه نمی‌توانند برابر با کل مفهوم نحوه زیارت فرض شوند (شریعتی مزینانی و کاشی، ۱۳۹۴). از آنجا که تحقیقات انجام شده بیشتر بر بررسی گونه‌شناسی زیارت از منظر جامعه‌شناسی پرداخته‌اند (مثلاً ر.ک: طالبی و براق علی‌پور، ۱۳۹۴)؛ یوسفی و تابعی (۱۳۹۱) و پویافر (۱۳۹۸) و از آنجا که تحلیل زبان‌شناختی از گفتمان زیارت ارائه نشده است، محققان در این تحقیق تلاش کرده‌اند تحلیل کلامی و غیرکلامی از گفتمان زیارت ارائه کنند.

۱-۱. پیشینه پژوهش

طالبی و براق علی‌پور (۱۳۹۴) در مطالعه خود به بررسی پدیده زیارت امام و فهم زائران ایرانی پرداخته‌اند. هدف این پژوهش، بررسی و فهم کنش زیارت از منظر کنشگر، تفهم کنشگران بوده و محققان با استفاده از روش تحقیق کیفی و شیوه نظریه‌مبنایی، به معناکاوی این کنش پرداخته‌اند. داده‌های تحقیق از طریق مصاحبه عمیق به دست آمده ولی از روش مشاهده نیز به‌عنوان تکنیک کمکی استفاده شده است. الگوی پارادایمی زیارت با توجه به پدیده محوری حضور در حرم امام رضا (علیه السلام) و برقراری نوعی ارتباط، زمینه، شرایط میانجی، شرایط علی، استراتژی‌های کنش زیارت و پیامدهای آن بررسی شده است.

یوسفی و تابعی (۱۳۹۱) نیز با تحلیل پدیدارشناختی تجارب زیارتی شش زائر در مشهد که به روش نمونه‌گیری هدفمند انتخاب شده بودند، نشان دادند که اولاً مناسک زیارت، عقیده به تقدس، عقیده به شفاعت، دلدادگی، خضوع، توسل جویی، مناجات و آرامش از موضوعات مرکزی معنای زیارت است که برحسب اشتراك معنا به سه مقوله کلی‌تر شامل آداب‌مندی زیارت، عقیده به خارق‌العادگی زیارت‌شونده و جذبه قابل تقسیم است. ثانیاً هر سه مقوله معنایی مذکور در همه تجارب زیارتی مشارکت‌کنندگان وجود دارد و این اشتراك نشان‌دهنده پدیدار اجتماعی زیارت است. نودهی و همکاران (۱۳۹۵) با مرور تکرر موجود در صورت‌بندی‌های دینداری و سفرهای زیارتی و با فرض اینکه زیارت و آداب آن بخشی از دینداری افراد است، از طریق تنقیح و تشریح تیپ‌های مختلف زائران امام رضا (علیه السلام) به این پرسش پاسخ می‌دهند که کدام صورت‌بندی (تلفیقی)، بیشترین انطباق و تناسب را با زائران مرقد امام رضا (علیه السلام) دارد. روش تحقیق، پدیدارشناسی و تکنیک جمع‌آوری اطلاعات، مبتنی بر مصاحبه‌های عمیق بوده است. مشارکت‌کنندگان را می‌توان در چهار سنخ کلی خوشگذران، در حال گذار، مناسک‌گرا و وجودی جای داد. آن‌ها اذعان می‌کنند که هر کدام از رویکردهای مدیریتی فعلی، حاکی از ذهنیتی و دارای بدنه اجتماعی در میان زائران است. فارغ از فراوانی هر کدام و اینکه کدام به لحاظ فرهنگی غلبه دارد، در نظر داشتن گونه‌های مختلف زائر در

سیاست‌گذاری و برنامه‌ریزی، غیر قابل انکار به‌نظر می‌رسد. پویافر (۱۳۹۸) در مطالعه‌ای با عنوان «سنخ‌شناسی زیارت؛ مطالعه‌ای در میان زائران حرم رضوی» اذعان می‌کند که در جامعه‌شناسی دین، مطالعه شاخص‌ها و گونه‌های دین‌ورزی و تجارب دینی اهمیت ویژه دارد. بر این اساس، تمایز بین گونه‌های مختلف زیارت و به بیان دیگر، سنخ‌شناسی انواع تجربه‌های زیارت، محور اصلی این مطالعه تجربی کیفی بوده است. برای این مطالعه، از تکنیک مصاحبه و مشاهده میدانی استفاده شده است. ۲۸ مصاحبه با زائران حرم امام رضا (علیه السلام) انجام شد. در چارچوب مفهومی پژوهش از نظریه ویلیام جیمز در تعریف تجربه دینی و در تعریف وجوه مختلف مفهوم تجربه زیارت بر اساس تلفیقی از مدل‌های بومی سنجش دینداری، سه بعد اندیشه‌ها (باورها)، کنش‌ها (اعمال) و احساسات و عواطف در نظر گرفته شده است. یافته‌ها نشان‌دهنده تنوعی از تجربه‌های دینی در هر سه بُعد تجربه زیارت بوده است. بر این اساس، پنج سنخ «زیارت سنت‌گرا- عادت‌گرا»، «زیارت شریعت‌گرا- مناسک‌گرا»، «زیارت عاطفه‌گرا- معناگرا»، «زیارت مبادله‌گرا- کارکردگرا» و «زیارت عقلانیت‌گرا- بازاندیش» بر اساس میزان حضور و بروز شاخص‌های مختلف تجربه زیارت، شناسایی و از هم متمایز شدند.

مکری‌زاده (۱۳۹۰) به بررسی تجربی زیارت امام رضا (علیه السلام) پرداخته است. در این پژوهش به بررسی پدیدارشناختی تجربه دینی زیارت با بررسی و مصاحبه با شش زن زائر شیعه در مشهد پرداخته شده است. در پژوهش وی، تجربه زیارتی با الگوبرداری از مدل برساخت اجتماعی واقعیت از برگرو و الگمن، در دو سطح عینی و ذهنی، پدیدارشناسی تجربه دینی زیارت، عملاً به صورت مطالعه کیفی مناسک زیارت با بررسی همزمان کنش مناسکی و اعتقادات زائران، تقلیل یافته است. میرزایی و اکرامی‌فر (۱۳۸۱) به بررسی و تحلیل محتوای راز و نیاز زنان زائر با امام رضا (علیه السلام) در حرم مطهر و بارگاه ملکوتی ثامن الحجج پرداخته‌اند. نتایج این پژوهش نشان داد بیشتری خواسته‌ها و راز و نیاز زنان زائر با امام رضا (علیه السلام) دعا برای شفای بیماران است و دعا برای طلب هدایت و عاقبت به خیری نیز در ردیف بعد از آن قرار می‌گیرد.

در مجموع باید گفت، پژوهش‌های مختلف مربوط به زیارت و تجربه دینی در دوره معاصر بیشتر متمرکز بر تنوعی از تجربه‌های مبهم، رازآلود و ناشناخته است تا بلکه هریک بتوانند توصیفی همدلانه از تجربه زائران را به دست دهند ولی پژوهش‌های با ساختار رفتارشناسانه زبان بدن توسط دیگر محققان چندان انجام نشده است.

۲-۱. چهارچوب نظری

زبان بدن و علایم غیرکلامی علاوه بر نشان دادن احساسات فرد بیانگر این است که هر فرد چگونه احساساتش را بروز می‌دهد. تعامل انسان‌ها نه همیشه به صورت کلامی بلکه در بسیاری از موارد غیرکلامی است. موارد غیرکلامی شامل حالت چهره، نوع نگاه کردن و حالت چشم‌ها، حالت نشستن، حالت دست‌ها، حرکات، میزان رهایی و آسوده بودن بدن و علایم بسیار زیاد دیگری است. می‌توان گفت میزان تاثیرگذاری ارتباطات غیرکلامی حتی از ارتباط کلامی بیشتر است. اساساً افراد از طریق رفتارهای غیرکلامی احساسات خود را بیان می‌کنند. زبان بدن در بطن زندگی هر فردی وجود دارد و با یادگیری آن پیام‌های بهتری در زندگی خود ارسال و دریافت می‌کنیم. بسیاری از عواطف و احساسات ما از طریق زبان بدن منعکس می‌شود و شناخت این زبان کلیدی برای دستیابی به عواطف است. این زبان بازتاب بیرونی شرایط عاطفی است. حاصل بررسی الگوهای رفتاری ارتباط غیرزبانی، زبان بدن و شناخت حرکات بدنی است (فاست، ۲۰۰۴).

زبان بدن بر اساس نقش اعضای مختلف بدن در انتقال پیام، به دسته‌های زیر تقسیم می‌شود:

حالات سر

در ارتباطات، حرکت سر نقش مهمی را ایفا می‌کند. این حرکات، شامل جابه‌جایی سر، عقب به جلو، چپ به راست و تکان دادن سر و همچنین، زاویه قرارگیری سر است که می‌تواند طیف گسترده‌ای از سیگنال‌ها را ارسال کند. به عنوان مثال، سر تکان دادن عموماً، به معنای موافقت با آن چیزی است که گفته می‌شود یا سری که رو به پایین باشد، به واسطه چانه، گردن را تحت پوشش قرار می‌دهد و از این رو، می‌تواند وضعیت تدافعی باشد که در نتیجه خطری درک شده رخ داده است.

حالات چهره

حالت چهره به شیوه استفاده از چهره برای بیان عواطف، خواه هنگام استراحت و خواه هنگام حرکت، اشاره دارد. چهره، معنادارترین قسمت در کل بدن و چشم‌ها، گویاترین بخش آن هستند (بشیر، ۱۳۹۳: ۱۳۷). صورت انسان، ماهیچه‌های بی‌شماری دارد که قادرند بخش‌های مختلفی از صورت را به حرکت درآورند. هر ترکیبی از حرکت ماهیچه‌های اجزای صورت، معنی منحصر به فرد خود را دارد. بیشتر بیان‌ها، ترکیبات چهره‌ای، مخلوطی از دو یا چند حالت اصلی است. در شرایط احساسی، حرکات ظریف و غیرارادی در چهره انسان‌ها رخ می‌دهد که به آن «هیجانات پایه» می‌گویند. «هفت بیان ظریف احساسی که در میان همه مردم دنیا مشترک

است، عبارتند از: تنفر، خشم، ترس، غم و اندوه، شادی، تعجب و تحقیر. در دهه ۹۰ میلادی، پل اکمن با افزودن حالت‌های دیگر به احساسات اولیه، این فهرست را گسترده‌تر کرد. این فهرست شامل احساسات مثبت و منفی دیگری است که در عضلات صورت کدگذاری نشده‌اند. این احساسات، عبارتند از: لذت، خجالت، اضطراب، تشویش، احساس گناه، غرور، آرامش، تسکین، قناعت و شرم. زمان بروز این حالات، بسیار کوتاه بوده و ممکن است بین ۱/۱۵ تا ۱/۲۵ ثانیه طول بکشد. در مجموع، می‌توان ۴۴ بیان ظریف احساس را نشانه‌گذاری کرد (به نقل از حسن‌پور و نیکبر، ۱۳۹۳: ۱۷-۱۸).

حالات دست‌ها

مالیدن کف دست‌ها در زبان بدن انواع مختلفی دارد. وقتی که شخصی چیزی را برای مخاطب خود در نظر گرفته یا در مورد رویدادی که قرار است رخ دهد، می‌تواند کف دست‌ها به نشانه خوب یا بد به هم مالیده شود. مالیدن دست به‌نوعی که انگشتان یک دست به‌صورت کج نه موازی و همراه با زاویه بر روی دست دیگر مالیده شود، نشانگر ذهنیت منفی در مورد رویداد یا مخاطب خود است. تعداد دفعات نیز می‌تواند بیانگر تفکر شخص درباره موضوع باشد.

حالات چشم

ارتباط چشمی مطالعه رفتار چشم، تماس چشمی، حرکات چشمی و کارکردهای رفتار چشم، ارتباطات چشمی (ارتباطات بصری) نامیده می‌شود. «چشم، نشان‌دهنده علاقه، توجه و درگیری است. نگاه خیره در بردارنده اعمالی چون نگاه کردن هنگام صحبت، نگاه هنگام گوش سپردن، نگاه خیره قابل توجه، تکرار، چند بار نظر انداختن در چهارچوب شیوه‌های تعلق خاطر و نیز گشادگی مردمک چشم است. تمامی این اعمال باید در بافت فرهنگی خاص خود فهمیده شود» (لیتلجان، ۱۳۸۴: ۱۲۴). هرچند چشم در مقایسه با کل اندام‌های بشری، درصد بسیار ناچیزی از بدن انسان را اشغال کرده است، ولی اساسی‌ترین عامل ایجاد ارتباط غیرکلامی و حتی کلامی بوده و پیام‌های ارسالی از این عضو حساس به مراتب بیشتر و پرمعناتر از دیگر اندام‌های بدن است. منظور از زبان بدن چشم‌ها همان حرکات چشم به سمت راست، چپ، بالا، پایین، چپ بالا، چپ پایین، راست بالا و راست پایین است. مثلاً در لحظه تصور چشمان شما به سمت مشخصی خواهد رفت (بالا راست) یا بعد از چشم تو چشم شدن با شخصی ممکن است چشمان شما به سمتی رفته (در بیشتر اوقات به سمت پایین) هر کدام از این حرکات به معنی تفکری در ذهن است. مثلاً شخصی که درباره عزیز از دست رفته خود صحبت می‌کند، ممکن است باعث برانگیخته شدن احساس ناراحتی او شود. پس در حین صحبت لحظه‌ای سکوت کرده، به پایین

به صورت راست و مستقیم نگاه می‌کند؛ همچنین گوشه لب‌ها به نشانه ناراحتی به سمت پایین متمایل می‌شود.

حالت بدن

نحوه کنار هم قرار گرفتن دست‌ها، پاها و بدن نسبت به هم و نسبت به انسان‌های دیگر و محیط و شرایط اطراف را وضعیت بدن می‌نامند که شامل این موارد است: ۱ فاصله بدن از عناصر مجاور؛ ۲ حرکات شانه؛ ۳ مکان قرارگیری دست‌ها؛ ۴ مکان قرارگیری پاها. بدن انسان احساسات را هم نشان می‌دهد. عمومی‌ترین پیام‌ها عبارت است از آرامش یا بی‌قراری و دوست داشتن یا دوست نداشتن. آرامش، زمانی نشان داده می‌شود که فرد، اگر ایستاده است، دست و پاهایش را بدون نظم و ترتیب خاصی، قرار می‌دهد و اگر نشسته است، به عقب تکیه می‌دهد و دست‌ها و پاهایش را باز می‌کند. دوست داشتن، معمولاً زمانی نشان داده می‌شود که فرد به سوی طرف مقابل، شیء یا موضوع مد نظر، اندکی خم می‌شود (دانسی، ۲۰۰۹: ۳۲). ژست نیز عبارت است از حرکات بدن، به خصوص، دست‌ها که برای برقراری ارتباط به صورت آگاهانه یا ناخودآگاه به کار می‌رود. به ژست‌های ناخودآگاه، ژست‌های طبیعی و به ژست‌های آگاهانه، ژست‌های قراردادی گفته می‌شود. ژست‌های قراردادی در واقع، همان حرکات نمادین هستند که گاه، دارای معنی مشترک در همه اقوام و ملل هستند و گاه در فرهنگ‌های مختلف، به معانی متفاوتی تعبیر می‌شوند. در حالی که نوعی ژست یا علامت در یک فرهنگ خاص، شاید بسیار رایج و دارای تعبیری واضح باشد، در فرهنگی دیگر، شاید بی‌معنی یا حتی به معنایی کاملاً متضاد باشد. «در پیکره آدمی، بعد از صورت و حالات چهره، دست‌ها بیشترین توجه بیننده را به خود اختصاص می‌دهند. بسیاری از آدم‌ها با دست‌های خود سخن می‌گویند. به این معنی است که آنان با حرکات مختلف دست خود پیام‌های گوناگونی را به مخاطبان خود القا کرده و با آنان ارتباط موثری از این طریق برقرار می‌کنند» (بشیر، ۱۳۹۳: ۷۴) حرکات نمادین و ژست، کاربرد فراوانی در هنرهای تجسمی دارند و عامل مهمی در بیان صریح، شیوایی و ماندگاری آن‌ها محسوب می‌شوند. «استفاده هوشمندانه از ژست‌ها در هنرهایی چون نقاشی، تئاتر و عکاسی به هنرمند، این برتری را می‌دهد تا ضمن بیانی فاخر، موثر و ماندگار، دیگر ادراک حسی مخاطب را نیز درگیر موضوع نموده و هنرمند را بی‌نیاز از پرگویی نماید» (حسن‌پور و نیک‌بر، ۱۳۹۳: ۲۸).

حالات نشستن

حالت نشستن ما ممکن است نسبت به زمان، مکان، مخاطب، سرما، گرما و خیلی مسائل

دیگر تغییر کند که در معنی حرکات زبان بدن پا و حالت نشستن تاثیر خواهد گذاشت. وقتی ما به یک ارتباط یا مکالمه علاقه‌مند باشیم، پاهای خود را نیز وارد کرده (پاها رو به جلو آمده)، وقتی تمایل به موضوعی نداشته باشیم پاهای ما نیز از مخاطب خود دور می‌شوند (قفل می‌چ پا و بردن به عقب، قفل کردن پاها به پایه‌های صندلی) نشانه‌های پا در بیشتر اوقات ناخودآگاه بوده؛ زیرا انسان به حرکات پاهای خود چندان اهمیت نداده و بیشتر در حرکت دست‌ها و صورت دقت می‌کند. پس حالات مختلف مانند حالت نشستن عادی، حالت نشستن دست به سینه، حالت نشستن بدن رو به جلو قابل تشخیص است.

بوسیدن

به‌طور کلی بوسیدن و نحوه در آغوش گرفتن نیز می‌تواند از ژست‌های مرتبط با زبان بدن و بیانگر احساسات و عواطف باشد؛ اما در اکثر تحقیقات مربوط به زبان بدن به آن توجهی نشده است و عمدتاً در آداب و ارتباطات زناشویی و نیز ارتباطات خانوادگی در روان‌شناسی خانواده مد نظر بوده است؛ اما در آداب زیارت شیعیان از نظر معنوی، بوسیدن ضریح و گاه در و دیوار حرم نشان دهنده نوعی ابراز عشق و علاقه به صاحب قبر است. معمولاً این بوسیدن و بوییدن که همراه با مالیدن چهره و دست‌ها به ضریح مطهر است، نشان‌دهنده اوج عشق و علاقه است و از طرفی اذعان و ابراز این اعتقاد که حریم مطهر از هرگونه آلودگی به دور و مطهر و پاکیزه است و جای جای حرم، مقدس است و خاک پای زائران حرم سرمه چشم دوستداران حضرت.

۱-۳. روش تحقیق

این پژوهش به روش توصیفی تحلیلی گفت‌مان زائران را از دو بعد کلامی و غیرکلامی بررسی می‌کند. در نتیجه، از جمله پژوهش‌های کیفی محسوب می‌شود. پژوهش کیفی فرایند بررسی فهم و درک مبتنی بر سنت‌های روش‌شناختی مشخصی است که مسئله‌ای انسانی یا اجتماعی را کشف می‌کند. این پژوهش تصاویری پیچیده و کلی می‌سازد، واژه‌ها را تحلیل می‌کند، دیدگاه آگاهی‌دهندگان را تفسیر، بررسی و در محیطی طبیعی پیش می‌برد (کرسول، ۱۳۹۱). داده‌ها با چند روش مشاهده همراه با مشارکت و بدون مشارکت، مصاحبه با ۲۰ نفر زائر ایرانی اعم از شیعه یا اهل سنت، در بازه سنی ۲۰ تا ۶۰ سال، جامعه مورد مطالعه این پژوهش بوده‌اند. گردآوری اطلاعات در تابستان ۱۴۰۰ انجام شده و انتخاب مشارکت‌کنندگان از میان زائرانی که در این مقطع زمانی به زیارت حرم امام رضا (علیه السلام) آمده بودند، انجام گرفت. این زائران، هم شامل زائران غیربومی بوده و هم شامل زائران اهل مشهد که به اصطلاح به آن‌ها مجاوران می‌گویند. این مصاحبه‌ها در

قالب گفت‌وگوهای دوستانه و ایجاد بحث گروهی دربارهٔ زیارت گردآوری شده‌اند. روش نمونه‌گیری هدفمند و نمونه‌در دسترس بوده است. معیار ما در گردآوری اطلاعات توجه به تنوع زیارت، انجام یا عدم انجام مناسک زیارت، خواندن یا نخواندن ادعیه و زیارت‌نامه‌های موجود در صحن‌های حرم مطهر و حضور یا عدم حضور در نزدیکی ضریح بود.

۴-۱. جمع‌آوری داده‌ها

در این تحقیق از جمله تکنیک‌های استفاده‌شده، تکنیک مشاهده است که به‌واسطهٔ آن محقق معمولاً در جست‌وجوی الگوهای رفتاری افراد در یک محیط یا فرهنگ (در اینجا الگوهای رفتاری زائران در این زیارتگاه) برمی‌آید. یافته‌های حاصل از این تکنیک سپس تحریر شده‌اند. علاوه بر تکنیک مشاهده، از تکنیک یادداشت‌برداری نیز استفاده شد تا تمامی نکات قابل ذکر مکتوب شوند و در تحلیل اطلاعات به کار روند؛ اما اصلی‌ترین تکنیک استفاده‌شدهٔ این پژوهش مصاحبه است که موقعیتی را فراهم می‌آورد تا شرکت‌کننده دیدگاه خود را دربارهٔ دنیایی که تجربه کرده با استفاده از زبان و لغات خاص خود تشریح کند. هدف از کاربست این تکنیک، استخراج پاسخ‌های شرکت‌کنندگان از عمق موضوع است؛ بنابراین مصاحبه محدود نبوده و شرکت‌کنندگان دربارهٔ تجارب خود درباره موضوع مد نظر بحث می‌کنند (هالوی و ویلبر، ۱۳۸۵). مصاحبه باید عمیق و بدون ساختار باشد تا محقق بتواند به تمام زوایای پدیده پی ببرد. در اینجا از مصاحبه عمیق و سوالات باز با پاسخ تفصیلی شرکت‌کنندگان استفاده شده است.

۵-۱. تحلیل داده‌ها

برای تحلیل داده‌ها از روش کالیزی و دیکلمن استفاده شد. او هفت مرحله را برای فهم پدیده ارائه کرده است (کالیزی و دیکلمن، ۱۹۷۸) که عبارتند از: مواجهه اولیه با زیارتگاه، استخراج جملات مهم، فرموله کردن معانی، قرار دادن معانی فرموله شده و مرتبط به هم در خوشه‌هایی از تم‌های راجع به تجربه زیارت، تلفیق نتایج در قالب یک توصیف جامع از تجربه زیارت، فرموله کردن توصیف جامع پدیده زیارت به صورت بیانیه‌ای صریح از ساختار اساسی تجربه زیارت که با عنوان «ساختار ذاتی پدیده» نام‌گذاری می‌شود. در این روش تمام توصیف‌های انجام‌شده توسط سوژه‌ها به‌طور کامل بررسی، عبارت‌های مهم آن‌ها ثبت و مضامین مشترک استخراج و نتایج گزارش می‌شود.

۲. یافته‌های پژوهش

تحلیل یافته‌های پژوهش در دو بخش ارائه می‌شود: تحلیل زبان‌شناختی بعد کلامی گفتمان زائران و سپس بعد غیرکلامی که در این تحقیق زبان بدن زائران مد نظر است.

۲-۱. تحلیل زبان کلامی گفتمان زائران حرم مطهر امام رضا (علیه السلام)

مصاحبه با زائران از طریق طرح ۵ پرسش باز- پاسخ انجام شده و پاسخ آن‌ها پس از ضبط و تحریر بررسی شد. این پرسش‌ها مرتبط با انگیزه و هدف زائران، حس درونی و تاثیر فضای بیرونی حرم بر زائر، اعمال و آداب و زیارت و بالاخره وداع با حضرت طرح شده‌اند. در ادامه هر پرسش جداگانه مطرح و برای جلوگیری از اطناب کلام برای هر مورد چند مثال شاخص از داده‌ها انتخاب و ارائه می‌شود.

پرسش ۱. چرا به حرم مطهر مشرف شده‌اید؟

مثال ۱. هر چی بخوام بهم می‌ده، پول نداریم برویم جایی دیگه حج فقر است دیگه. ثواب داره برای ثواب باید بیایی زیارت امامان.

مثال ۲. آمدم تا بلکه حاجتم را بگیرم. من نذر داشتم حتماً باید امسال ادا می‌کردم تو حرم. فقط قصدم زیارت امام رضا است فقط.

مثال ۳. هر گرفتاری داری می‌روی پیش آقا، هر وقت که می‌روم سبک می‌شوم، شفیع هستند روز قیامت. ما شیعیان معتقدیم دعا توسل به ائمه مشکلات را برطرف می‌کند.

مثال ۴. هر وقتی توی زندگی کم می‌آوریم، اگر برنامه‌مان هم نباشد می‌رویم، همان حضور مهم است. ملاقات است دیگه. فقط بهانه‌ای برای دعا کردن می‌روم تا بتوانم دعا کنم. با مشهد ارتباط معنوی دارم.

همان‌طور که در مثال‌های فوق مشاهده می‌شود، انگیزه‌ها هم مادی است و هم معنوی. البته بیشتر معنوی است و جست‌وجوی آرامش روحی در تشریف به حرم، برای بسیاری به‌خصوص مجاوران و نیز شهرهای همجوار مسافرت‌های تفریحی علاوه بر این که هزینه بالایی می‌طلبند، نیازهای معنوی را برآورده نمی‌کند؛ بنابراین زائران حس می‌کنند با زیارت حرم مطهر هم از مزایای مادی و معنوی مسافرت بهره برده‌اند، و هم آورده و حاصل معنوی دارد مانند کسب ثواب و برآورده شدن حاجات‌شان، کسب شفاعت امام، آرامش روحی در زندگی از طریق دعا و امیدوار شدن به رفع گرفتاری‌ها و مشکلاتشان در زندگی. در مثال ۱. وقتی «پول» ذکر شده است در ادامه

به «حج» که پدیده‌ای مذهبی و معنوی است مرتبط شده است. در این باره هم انگیزه مادی مطلق نیست. شواهد زبانی فوق نشان می‌دهد که انگیزه زیارت اولاً معنوی است و ثانیاً جامع و دربرگیرنده. در مثال ۱. «هر چی»، «هر گرفتاری»، «هر وقت»، «هر وقتی» که در گفتمان زیارت این نگاه کلی مشهود است نشانه جامع بودن و چند جانبه بودن فواید و دستاوردهای زیارت برای زائر است. حتی در مثال ۲ که زائر بیان می‌کند «فقط» قصد زیارت است اما قبلش اذعان می‌کند که برای ادای نذری مشرف شده است. نذرها نیز معمولاً برای رفع گرفتاری یا کسب حاجتی است. لذا باز هم این چند بعدی بودن زیارت وجود دارد.

پرسش ۲. احساسات و حال و هوای حسی تان در حرم چگونه است؟

مثال ۱. حس نزدیکی به خدا می‌کنم، کلاً توی اون فضا احساس راحتی می‌کنم. توی حرم حال و هوایش جوری است که یادت هست امام رضا هست و دارد نگاهت می‌کند.

مثال ۲. اطراف حرم احساس می‌کنم یه چیزی هست، شاید به خاطر چراغانی هایش است. یا عکس‌های زیادی است که دیدیم انگار یه چیزی از خودش ساطع می‌کند که منو بیشتر تحت تأثیر قرار می‌دهد.

مثال ۳. وقتی دعا می‌کنی، نماز می‌خوانی، صدای اذان را از نزدیک می‌شنوی، احساس بهتری هم داری و سبک می‌شوی

مثال ۴. توی حرم لحظه‌ای هست که فکر می‌کنم خودم هستم و امام، غرور داری که پیش امامی اما شرمنده هستی که چرا خوب نیستی.

مثال ۵. همه صحن‌ها و زیرزمین و همه مکان‌ها بسیار خوشبوست. حس می‌کنم تو بهشتم.

مثال ۶. آرامش مهم‌ترین چیزی هست که به دست می‌آورم بعد از زیارت. سبک می‌شم. تا مدتی حس نزدیکی به خدا دارم.

لذا چنانچه مشاهده می‌شود اکثر زائران از داشتن حسی غریب و لذت‌بخش و در یک کلام حس خوب در حرم صحبت می‌کنند که آن را احساس آرامش می‌نامند، البته دلیل این حس خوب را حضور خداوند، حضور امام، فضای معنوی حرم، خصوصیات فیزیکی آن مانند چراغانی، معماری، بوی خوش بهشت گونه آن می‌دانند. لذا آنچه در این اماکن مطلوب است، آرامش و فضای آرام است تا برای پیدایش حضور قلب و روح عبادت و زیارت مؤثر باشد. سر و صداهای بسیار یا صلوات و زیارت بلند بلند، مخلّ این حالت است و رشته پیوند و اتصال زائران دیگر را از هم می‌گسلد. علاوه بر حس آرامش، احساس دوری از تعلقات مادی و نزدیکی به خداوند و حس

حضور معنوی امام (علیه السلام) و بودن در محضر ایشان نیز قابل ذکر است. خوشبو بودن، چراغانی بودن و انجام عبادت‌ها مانند اذان، نماز، دعا و قرآن یعنی مولفه‌های محیطی حرم نیز به ایجاد حس آرامش موثر است. لذا توجه به این نکات می‌تواند راهگشا و مفید باشد. در مثال ۳. در واقع حس و حال معنوی که همه مصاحبه‌شوندگان به آن اشاره کردند در این مورد برای کسب آرامش و لذت است. زائران حرم مطهر از همه طیف افراد با ذهنیت‌های متفاوت هستند. امری که نشانه لطف شامل امام (علیه السلام) است. این مثال می‌تواند یادآور داستان موسی و شبان باشد. هر کسی با زبان و شناخت خودش توفیق زیارت می‌یابد و با امام خود گفت‌وگو می‌کند. احساس غرور موضوع دیگری است که اشاره شده است اما بلافاصله با آوردن بند جمله متناقض «اما...» این حس را محدود می‌سازد و شرم‌منده بودن خود را در محضر امام به دلیل خوب نبودن آنچنان که شایسته زائر امام رضا (علیه السلام) است، ذکر می‌کند.

پرسش ۳. فضای فیزیکی حرم به نظر شما چگونه است؟

توصیف افراد از صداها، معماری، رنگ‌ها و در مجموع مکان و فضای حرم و همچنین واکنش افراد نسبت به نمادهایی مثل گنبد، ضریح و... نشان‌دهنده نوعی ارتباط است که به زمینه زیارت افراد، اشاره دارد. این مطلب راجع به علاقه افراد به اوقاتی خاص مانند اوقات نماز و به خصوص غروب و به صدا درآمدن نقاره‌ها نیز صدق می‌کند. برخی از این موارد در مثال‌های قبل قابل مشاهده است که از ذکر مثال‌های تکراری خودداری می‌شود.

پرسش ۴. چه آداب و اعمالی را زیارت رعایت می‌کنید؟

معمولا در آداب زیارت این گونه است که ابتدا در بدو ورود، زائر سلام می‌دهد و اجازه ورود می‌خواهد. این اجازه یا به زبان و کلام خودشان است یا از طریق دادن ذکر «اذن دخول» که بیشتر در زیارت‌های گروهی مشاهده می‌شود. امری که اقتضای ادب است که بی‌اجازه وارد حریم حرم نشویم و با خواندن اذن ورود، هم ادای احترام کنیم، هم دل را آماده‌تر سازیم. دقت در متن «اذن دخول»‌های روایت‌شده، آموزنده نکاتی است که در افزایش ایمان و معرفت و توجه زائر به موقعیتی که در آن قرار دارد و کسی که به زیارتش آمده، مؤثر است. حضور در اعتاب مقدس با توجه به این حقایق و معارف و فضایل، زمینه‌ساز فیض بیشتر در زیارت است. مضمون این دعاها و اجازه‌خواهی‌ها، اظهار ادب و درخواست اذن برای ورود به این مکان مقدس و حریم نورانی است و از آن امام به‌عنوان مولا، امیرمؤمنان، حجت خدا، امین پروردگار و... یاد شده است تا زائر قبل از زیارت بداند که در کجاست و به دیدار چه انسان کامل و حجت عظیمی آمده است. سپس رو به گنبد و بارگاه زیارت می‌خواند. بعد از آن رو به قبله دعاهایی می‌خواند که نقل شده، سپس سراغ

ضریح می‌رود، آن را لمس کند، تبرک می‌جوید دست‌هایش را به صورت و چشمانش می‌کشید، این آداب، نشان دلدادگی و محبت است، زیارت هم قلمرو عشق و وادی دل است و زائر، این‌گونه جذبۀ درونی خود را ابراز می‌کند. این موارد در کلام زائران نیز دیده و در مثال‌های زیر مشخص و برجسته می‌شود:

مثال ۱. دوست دارم به زبون خودم باهات حرف بزنم، از دور بهش سلام می‌دیم. خانواده من هم تماس تلفنی می‌گیرند میگن بگیر رو به حرم حرف بزنیم با امام رضا. از اطراف حرم پیراهن، عطر، تسبیح و لباس نوزاد خریدم و به ضریح مالیدم تا تبرک بشوند. نذری هم گرفتم.

مثال ۲. قبلاً که اومه بودم همسر خوب می‌خواستم و دخیل هم بستم که حالا حاجتم را گرفتم.

مثال ۳. اون که به زبون خودم می‌گم بیشتر دوست دارم. خیلی به زیارت‌نامه اعتقاد ندارم. به حس دیگه‌ای است که بری و ضریح را بگیری.

مثال ۴. سعی نمی‌کنم برای این که نزدیک شوم و دستم به ضریح بخورد. هیچ لزومی نمی‌دیدم که باید برم جلو چون خیلی شلوغ بود. روبه‌روی ضریح سعی می‌کنم ارتباط برقرار کنم.

مثال ۵. وضو می‌گیریم و می‌رویم. از اول که وارد صحن می‌شویم تا برسیم به ضریح، الله‌اکبر می‌گوییم، بعد دعا می‌خوانیم و زیارت‌نامه می‌خوانیم وارد که می‌شویم، سلام می‌دهم و وارد می‌شویم، دعا می‌کنیم برای همه مسلمان‌ها، دو رکعت نماز زیارت به نیابت امام زمان هدیه برای امام رضا، برای والدین، اولاد، اموات، نماز زیارت می‌خوانیم. از اول که وارد می‌شی تا وقتی می‌رسی جای امام رضا ذکر می‌گی زیارت‌نامه می‌خونی، راز و نیاز می‌کنی.

مثال ۶. سعی می‌کنم نزدیک ضریح باشم. حسرت رسیدن به ضریح رو دارم همیشه. مفاتیح را باز می‌کنم، اگر چیز مرتبطی باشه، می‌خوانم.

مثال ۷. نزدیک ضریح همه مسائلم را در ذهنم می‌آوردم و حتی می‌گفتم و دعا می‌کردم.

مثال ۸. ترجیح می‌دهم بالای سر دو رکعت نماز بخوانم که بیشتر دور ضریح توی مردانه است. من از توی تهران آداب را رعایت می‌کنم، غسل می‌گیرم، نماز می‌خوانم صدقه می‌گذارم و از حضرت استمداد می‌کنم که زیارت با معرفت نصیب من کن.

مثال ۹. زائری از استان گلستان به‌طور کلی درباره‌ی گروه همراهش می‌گوید: مردم گلستان هر روز بعد از هر نماز واجب به سوی حرم رضوی ایستاده و به امام هشتم سلام می‌دهند، به این

شکل که هر روز حداقل در سه نوبت صبح و ظهر و مغرب پس از پایان نمازهای واجب یومیه، مردم به صورت فردی یا جمعی در منزل یا مسجد ابتدا رو به کربلای معلی و بارگاه امام حسین (علیه السلام)، سپس رو به حرم امام رضا (علیه السلام) و پس از آن رو به سمت مکه مکرمه به امام زمان (علیه السلام) را می‌دهند. علاوه بر این گلستانی‌ها مثل سایر مردم ایران دعاها و زیارتنامه‌های امام رضا (علیه السلام) را در ایام مختلف مذهبی قرائت می‌کنند، به‌ویژه در ایام تولد و شهادت، زیارت امام رضا (علیه السلام) و ادعیه و احادیث منسوب او بیشتر رایج است.

پرسش ۵. در وداع با امام رضا (علیه السلام) از ایشان چه می‌خواهید؟

نمونه اول: لحظه وداع غم‌عجیبی دارم. اصلاً دلم نمی‌خواد از حرم امام رضا برم. با ناراحتی فراوان از آقا خداحافظی می‌کنم و از ایشان درخواست می‌کنم این زیارت رو زیارت آخر من قرار ندن.

نمونه دوم: هر چند لحظه سختیه ولی خوب ادب حکم می‌کنه بعد از آخرین زیارت با آقا خداحافظی کنیم. با چشمان اشکبار از آقا می‌خوام زیارت‌تم رو قبول کنن و به‌زودی منو بطلبن.

نمونه سوم: تو این چند روز خیلی با حرم و فضای معنوی و روحانی حرم انس گرفتم. خداحافظی برام سخته اما خوب ادب حکم می‌کنه با صاحب‌خونه رئوف خداحافظی کنم. هر چند خیلی سخته.

در مصاحبه با زائران، غم‌انگیزترین اعمال، وداع در آخرین روز یا آخرین لحظات است. برای زائری که ایامی در جوار یک مرقد مقدس به سر برده و بارها به زیارت مشرف شده است، دل‌کندن از شهر محبوب دشوار است. حس و حال زائر هنگام وداع، گونه‌ای است که دستاوردهای نفیسی از این زیارت برداشته و حالا و بهتر از گذشته شده است و با انسی که به حرم و صاحب حرم پیدا کرده، وداع برایش مشکل است، ولی به هر حال خداحافظی هنگام بازگشت، جزو آداب مسافرت و زیارت و نشانه احترام به صاحب‌خانه و صاحب مرقد است. زائر وقتی زیارت خود را انجام داد و از نظر روحی اشباع شد، ادب، اقتضا دارد که پس از اتمام ایام زیارت، برای خداحافظی به حرم مشرف شود و ضمن سپاس، آرزوی خود را برای بازگشت دوباره اعلام کند و از خدا و آقا بخواهد که او را مجدد بطلبد. لذا از یکی از خواسته‌های تقریباً تمام زائران هنگام وداع، این است که آخرین زیارت نباشد و دوباره برگردد، لذا خلاصه وداع همه این است: «و من رفتم و هوای تو از دل نمی‌رود.»

۲-۲. تحلیل زبان بدن زائران حرم امام رضا (علیه السلام)

در تحلیل اولیه مفاهیم و مقولات حاصل از مشاهدات زبان بدن زائران، انواع زبان بدن را برحسب ابعاد شهودی مانند تمامی حرکات مربوط به سر و صورت (چشم و لب) حرکات دست‌ها و پاها تقسیم‌بندی کردیم. در تقسیم‌بندی حالات و رفتارهای بدنی، حرکات مربوط به «سر»، به‌خاطر این که این عضو ساختار بسیار انعطاف‌پذیر چرخش‌گردن و قابلیت چرخیدن، جلو رفتن، کج شدن و عقب و جلو رفتن را دارد از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است. تمام این حرکات‌ها معنادار هستند و همراه با علایم دیگر، معانی خاصی دارند که باید شناخته شوند. زائران گاهی هنگام رویایی با ضریح مطهر سر را به سمتی کج می‌کنند و با تضرع و التماس به گفت‌وگو با امام می‌پردازند، کج کردن سر به یک طرف می‌تواند نشانه‌ی علاقه یا حساس بودن که سطح اعتماد را نشان می‌دهد. کج کردن گردن هم نشانه‌ی اعتماد است. همچنین زائران بسیاری به محض ورود به حرم مطهر سر را به پایین می‌انداختند که این پایین آوردن سر نشانه‌ی ارتکاب اعمال اشتباه و شرم است. حالت دیگری که درباره‌ی سر دیده شد، بالا نگه داشتن آن است که بیانگر ارتباط با خداوند است. همه‌ی این موارد در تحلیل کلامی زائران نیز دیده شد، حس علاقه و اشتیاق، شرم‌منده بودن و نیز در محضر خدا و امام بودن است.

درباره‌ی صورت هم حرکاتی که بیانگر زبان بدن زائران بود شامل روی بر خاک مالیدن است که نشانه‌ی تواضع و فروتنی افراد در مواجهه با مقام والای حضرت امام رضا (علیه السلام) است. رو بر آسمان کردن که همانا ارتباط با حضرت حق جل جلاله است و روی نهفتن یعنی صورت خود را پوشاندن که باز هم به دلیل شرم و خجالت از انجام اعمالی است که مورد رضایت خداوند نیست. در رفتارهای زبان بدن چشمی زائران خیره نگاه کردن به نقطه‌ای که عموماً به بارگاه و گنبد منور حضرت امام رضا (علیه السلام) بود حاکی از علاقه به چیزی یا کسی و دعوت به پاسخ مثبت است. گشاد کردن چشم با بالا بردن ابرو می‌تواند بر اثر یک شوک باشد، اما جدا از این، خوشایند بودن احساس را هم نشان می‌دهد. همچنین می‌تواند نشانه‌ی افزایش جذابیت باشد که متخصصان زبان بدن درباره‌ی صورت و چشم به آن معتقدند و علامتی از پیشنهاد عاشقانه و مراقب کسی بودن هم می‌دانند. همچنین چشم بر هم نهادن و بستن چشم نیز نشانه‌ای از شرم داشتن از ایستادن در پیشگاه ذات ربوبی است. حرکات مربوط به لب شامل بوسه زدن می‌شود. بوسیدن ضریح، نوعی ابراز عشق و علاقه به صاحب قبر است. بوسه بر درگاه و درها و دیوارها و ضریح و سنگ قبر، به خاطر انتساب این‌ها به آن چهره‌های محبوب است، وگرنه سنگ و چوب و آهن خود به خود قداستی ندارند. لب‌گزیدن هم در تعدادی از زائران دیده شد که این ژست نشانه‌ی عدم اطمینان و خجالت کشیدن از دیگران است (میرزایی و اکرامی‌فر، ۱۳۸۱: ۶۱-۶۴). در میان رفتارهای زبان بدن زائران، دست‌ها

از موقعیت ویژه‌ای برخوردار هستند. زائران، در حرم امام رضا (علیه السلام) در بدو ورود، دو رکعت نماز حاجت می‌خوانند، سپس رو به طرف گنبد مطهر دست بر سینه نهاده و به عرض ادب سلام می‌دهد، دست بر چشماپیش گذاشته و سپس می‌بوسد. این دست بر سینه نهادن ادای ادب و احترام زائر در برابر مقام شامخ امام رضا (علیه السلام) است. همین‌طور دست بر سر گذاشتن که نشان دهنده ادای تواضع و کرنش است. از دیگر حرکاتی که مربوط به زبان بدن دست‌هاست، می‌توان به بالا آوردن دست‌ها به سوی آسمان اشاره کرد که این زبان بدن در اکثر زائران در حال دعا کردن و تضرع و زاری به درگاه حضرتش دیده شد و سایر حرکاتی که مربوط به زبان بدن دست‌هاست، عبارتند از: دست را بر دهان گذاشتن که بیانگر کم‌رویی و به‌سختی صحبت کردن است، انگشت گزیدن هم نشانه پشیمانی، تاسف و ندامت از ارتکاب برخی اعمال است. کف دست‌های باز و رو به بالا یعنی سلاحی توی دستمان نداریم. معنی شفافیت است یا می‌تواند به این معنی باشد که جوابی ندارم. در برخی شرایط هم نشان دهنده صداقت است. همچنین حرکاتی چون با دست ضربه بر روی پاهای زدن که باز هم حاکی از ندامت بسیار است (بیتی، ۲۰۱۶: ۱۰۷) و دست بر قلب گذاشتن که بیانگر عشق و علاقه قلبی زائر به وجود مقدس ثامن الحجج (علیه السلام) است نیز رؤیت شد. حرکات مربوط به پا بر پای ایستادن است که به معنی ادب و تواضع و احترام زائر است در برابر امام معصوم خود یعنی به خودش اجازه نشستن نمی‌دهد و اگر هم بنشیند به صورت دوزانو یعنی پاهای در برابر امام جمع باید باشد.

جدول ۰۱. زبان بدن زائران

سر	تفسیر
کج کردن	ابراز تضرع و پشیمانی
سر به زیر انداختن	تواضع و تسلیم
سر بر آسمان برآوردن	ارتباط با خدا
صورت	تفسیر
رو بر خاک مالیدن	تواضع و فروتنی
رو به آسمان کردن	اتصال به خداوند
رو پنهان کردن	شرم و ندامت
ابرو	تفسیر
چشم	تفسیر
خیره شدن به روبه‌رو	هیجان و شگفتی
چشم بر هم نهادن	شرم

تفسیر	لب
شدت علاقه	بوسه زدن
نشانهٔ خجل بودن	لب گزیدن
تفسیر	دست
ادب و احترام	دست بر سر نهادن
دعا و درخواست	دست بر سینه گذاردن
اتصال به خداوند	دست بر آوردن به سوی آسمان
طلب و درخواست	گشودن دست ها
تاسف و پشیمانی	دست بر دهان گذاشتن
ندامت	انگشت گزیدن
اشتیاق	دست رساندن به ضریح
عشق و علاقه	دست بر روی قلب نهادن
تفسیر	پا
تواضع / احترام	بر پای ایستادن
احترام و تواضع و عذر خواهی	پای برهنه پیش رفتن
ادب و احترام	بر روی دو زانو نشستن

۳. نتیجه گیری

تعامل انسان‌ها همیشه به صورت کلامی نیست بلکه در بسیاری از موارد غیرکلامی است. می‌توان گفت میزان تاثیرگذاری ارتباطات غیرکلامی و زبان بدن حتی از ارتباط کلامی بیشتر است و غالباً این دو مکمل یکدیگر هستند. همان گونه که مشاهده شد، یافته‌های تحقیق حاضر نیز مکمل بودن این دو در برقراری ارتباط و ارسال پیام تاکید کرده و نیز اهمیت زبان بدن در گفتمان زیارت را نیز نشان می‌دهد. در این تحقیق در مجموع بر اساس داده‌های حاصل از مشاهده و مصاحبه‌ها (گروهی، فردی، گفت‌وگوها و مشاهده مشارکتی) مشاهده شد که در بعد کلامی، انگیزه‌های تشریف به حرم هم مادی است و هم معنوی اما انگیزه‌های معنوی و روحی مخصوصاً کسب آرامش روحی و ثواب و شفاعت مهم‌تر و مشهودتر است. در حرم مطهر علاوه بر فضای حسی و معنوی حاصل از دعا و اذان و نماز، سایر مولفه‌های محیطی مانند رایحهٔ خوش در همهٔ حرم، چراغانی و معماری حرم نیز در ایجاد حس آرامش و امنیت زائران دخیل است. کلی‌گویی و فرافکنی با استفاده از ضمایر «همه، هر» به کرات دیده می‌شود. همچنین دستیابی به آرامش

روحی و معنوی و گرفتن حاجات در گفتمان زائران مشهود است و آرزوی همه آن‌ها در پایان زیارت طلبیده شدن مجدد و زیارت دوباره است. درباره زبان بدن می‌توان گفت که زائران از حرکات دست‌ها بیشتر از حرکات بدنی دیگر استفاده کرده‌اند. استفاده دست‌ها در زبان بدن در میان این افراد بسیار گسترده است. چون دست‌ها بخش بیان‌کننده در بدن هستند و با بخش‌های دیگر بدن ارتباط دارند. آن‌ها ابزار انعطاف‌پذیر و بیان‌کننده هستند و به همین دلیل به صورت آگاهانه در محدوده وسیعی از حرکت‌ها برای رساندن پیام به کار می‌روند. زبان بدن دست‌ها در حالت‌های مختلف احساسات و پیام‌هایی خاص را نشان می‌دهد که فرد تمایل دارد باور یا پذیرفته شود. مشاهدات مربوط به زائران نیز نشان داد که به خصوص در ورود و خروج و نیز در طی حضور در حرم دست‌ها کسب می‌شوند بسیار ماندگارترند. احساسات کسب شده از طریق دست نحوه لمس دیگران، نشان‌دهنده احساس شما به آن‌هاست. زمانی که با کف دست به طور کامل، آن‌ها را لمس کنید، نشان‌دهنده محبت، آشنایی و علاقه است. لمس سطوح مختلف در حرم مطهر همچون لمس ضریح حس ناب در آغوش امام بودن را به زائران منتقل کرده است و همچنین لمس سایر سطوح چون پنجره فولاد درب‌های ورودی و ... زبان بدن دست‌ها که زائران از آن به کرات استفاده کردند، نشان‌دهنده عرض ارادت و ادب و تعظیم در برابر مقام والای امام معصوم بود و همچنین راهی به سوی آسمان اجابت و تضرع و دعا. پلی که دنیای درون را که همان جان و دل و قلب و روح است، به وسیله نردبان‌دستان تا ثریا متصل می‌سازد و این اوج لذت زیارت و اتصال به عالم الوهیت محسوب می‌شود. پس از دست‌ها، حرکات چشم‌ها که گاه همراه اشکریزان است، بیانگر عواطف لطیف و پاک زائران در گفتمان زیارت قابل ذکر است. نحوه راه رفتن زائران به خصوص در هنگام وداع که به نشانه احترام چند قدم را عقب عقب می‌روند تا هم حفظ حرمت باشد و پشت به امام نکنند و هم نشان می‌دهد که چشم برداشتن از لطف و صفای حرم سخت است و همچنان امید زیارت دوباره دارند. امری که در کلام زائران نیاز مورد تاکید بود. در کل، کلام و رفتار زائران حاکی از عشق و علاقه، احترام فراوان به امام هشتم و در کنار آن درخواست و طلب حاجات مادی و عمدتاً معنوی از حضرت ایشان است.

منابع و مآخذ

- آذربایجانی، مسعود؛ شیرازی، علی؛ لواسانی، سیدمحمدرضا؛ حبیبی، مرتضی. (۱۳۹۶). *تجربه دینی و فرهنگ اسلامی*. قم: پژوهشگاه حوزه و دانشگاه.
- بشیر، حسن. (۱۳۹۳). *دانشنامه علوم ارتباطات*. جلد اول (ارتباطات). تهران: کارگزار روابط عمومی.
- پویافر، محمدرضا. (۱۳۹۸). *فعالیت‌ها و تجارب مذهبی الگوی خیرات مذهبی در زیارت پیاده‌روی اربعین*. بنیاد خیریه و موسسه تحقیقاتی فرهنگ، هنر و ارتباطات.
- حسن‌پور، محمد؛ نیکبر، مازیا. (۱۳۹۳). *مفاهیم کاربردی زبان بدن در عکاسی*. تهران: انتشارات ترانه.
- خدایاری‌فرد، محمد. (۱۳۸۹). *آماده‌سازی مقیاس دینداری و ارزیابی سطوح دینداری اقصاء مختلف جامعه ایران (مرکز استان‌ها)*. *طرح پژوهشی به سفارش مؤسسه روان‌شناسی و علوم تربیتی دانشگاه تهران*.
- زردمویی ارداکلو، ش. (۱۳۹۵). *پدیدارشناسی زیارتی زیستی*. *مجموعه مقالات اولین کنفرانس بین‌المللی گردشگری و معنویت*. تهران: دانشگاه علم و فرهنگ (وب‌سایت سیویلیکا).
- شریعتی‌مزنانی، سارا؛ شیمیا، غلامرضا کاشی. (۱۳۹۴). «سیالیت و مناسک دینی (مطالعه موردی زیارت مزار سهراب سپهری)». *تحقیقات فرهنگی ایران*. دوره هشتم، شماره ۳. صص: ۶۱-۹۷.
- طالبی، ابوتراب؛ براق‌علی‌پور، الهه. (۱۳۹۴). «گونه‌شناسی زیارت و دین‌داری: معناکاوی کنش زیارت زائران امام رضا (علیه‌السلام)». *علوم اجتماعی*. شماره ۶۹. صص: ۷۵-۱۰۶.
- کرسول، جان. (۱۳۹۱). *پویش کیفی و طرح پژوهش: انتخاب از میان پنج رویکرد* (روایت پژوهی، پدیدارشناسی، نظریه داده‌بنیاد، قوم‌نگاری، مطالعه موردی). ترجمه حسن دانایی‌فرد و حسین کاظمی. تهران: اشراقی.
- لیتل‌جان، استیفن. (۱۳۸۴). *نظریه‌های ارتباطات*. ترجمه سیدمرتضی نوربخش و سیداکبر میرحسینی. تهران: جنگل.
- مکری‌زاده، فهیمه. (۱۳۹۰). *پدیدارشناسی تجربه زیارت امام رضا (علیه‌السلام)*. *پایان‌نامه کارشناسی ارشد جامعه‌شناسی*. دانشگاه فردوسی مشهد.
- میرزایی، محمد، اکرامی‌فر، محمود. (۱۳۸۱). «تحلیل محتوای راز و نیاز زنان زائر با امام رضا (علیه‌السلام)». *پایان‌نامه کارشناسی رشته امور تربیتی*. مرکز آموزش فرهنگیان.
- نودهی، فرامرز؛ بهروان، حسین؛ یوسفی، علی؛ محمدپور، احمد. (۱۳۹۵). «فرا سوی دوگانه زائر - گردشگر گونه‌شناسی تجربه سفر زائران مرقد منور امام رضا (علیه‌السلام)». *راهبرد اجتماعی فرهنگی*. سال ۴. شماره ۱۵. صص: ۱۹۳-۲۱۷.
- هالوی، ایمی؛ ویلر، استفان. (۱۳۸۵). *روش‌های تحقیق کیفی در پرستاری*. مترجمان: حیدر علی عابدی، مریم روانی‌پور، معصومه کریم‌اللهی و حجت‌اله یوسفی. تهران: انتشارات بشری.
- یوسفی، علی؛ صدیق‌اورعی، غلامرضا؛ کهنسال، علیرضا؛ مکری‌زاده، فهیمه. (۱۳۹۲). *پدیدارشناسی تجربی زیارت امام رضا (علیه‌السلام)*. *مطالعات اجتماعی ایران*. دوره ششم، شماره ۳ و ۴. صص: ۱۸۰-۱۹۸.
- یوسفی، علی؛ تابعی، ملیحه. (۱۳۹۱). *پدیدارشناسی تجربی راهی برای درک تجربه‌های دینی*. *جامعه‌شناسی تاریخی*. دوره ۴. شماره ۱ (بهار و تابستان ۱۳۹۱). صص: ۷۱-۹۳.

references

Azarbajjani, Massoud; Shirazi, Ali; Lavasani, Seyyed Mohammad Reza; Habibi, Morteza. (2016). *Religious experience and Islamic culture*. Qom: Field and University Research Institute. [In Persian]

- Bashir, Hassan. (2013). Encyclopedia of Communication Sciences. The first volume (Communications). Tehran: Public Relations Agency. [In Persian]
- Beattie, Geoffrey. (2016). Rethinking body language, Routledge, 107-128.
- Colaizzi, P. F., Valle, R. S., & King, M. (1978). Existential phenomenological alternatives for psychology. Psychological research as the phenomenologist views it, 48-71.
- Creswell, John. (2011). Qualitative research and research design: choosing among five approaches (narrative research, phenomenology, database theory, ethnography, case study). Translated by Hassan Danai Fard and Hossein Kazemi. Tehran: Ishraqi. [In Persian]
- Danesi, Marcel. (2009). "Dictionary of Media and Communications", Routledge
- Faš, J. (2004) Body language. United States of America: The Rowman and Littlefield Publishing Group.
- Forbes. (2020). 8 Top Tips For Improving Your Body Language During Virtual Meetings
- Hassanpour, Mohammad; Nikbar, Maziar. (2013). Practical concepts of body language in photography. Tehran: Taraneh Publications. [In Persian]
- Hişmanoğlu, M., & Hişmanoğlu, S. (2008). The use of body language in foreign language learning and teaching. Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi, (19), 165-178.
- Holloway, Amy; Wheeler, Stephen. (2007). Qualitative research methods in nursing. Translators: Haider Ali Abedi, Maryam Ravanipour, Masoumeh Karimullahi and Hojat Elah Yousefi. Tehran: Beshri Publications. [In Persian]
- Khodayari Fard, Mohammad. (2011). «Preparation of religiosity scale and assessment of religiosity levels of different sections of Iranian society (provincial centers)». A research project commissioned by the Institute of Psychology and Educational Sciences of Tehran University. [In Persian]
- Littlejohn, Stephen. (2006). Communication theories. Translated by Seyed Morteza Noorbakhsh and Seyedakbar Mirhosni. Tehran: Jungle. [In Persian]
- Mekrizadeh, Fahima. (2012). «Phenomenology of the pilgrimage experience of Imam Reza (AS)». Sociology master's thesis. Ferdowsi University of Mashhad. [In Persian]
- Mirzaei, M., Akramifar, Mahmoud. (2003). «Analysis of the content of the secret and needs of women pilgrims with Imam Reza (AS)». Bachelor's thesis in the field of educational affairs. Education center for educators. [In Persian]
- Nodehi, transboundary; Behrvan, Hossein; Yousefi, Ali; Mohammadpour, Ahmad. (2015). «Beyond the duality of the pilgrim-tourist, the typology of the experience of the pilgrims at the illuminated shrine of Imam Reza (A.S)». Social and cultural strategy. Year 4. Number 15. pp: 193-217. [In Persian]
- Poyafar, Mohammad Reza. (2018). Religious activities and experiences, the model of religious charity in Arbaeen walking pilgrimage. Charity foundation and culture, art and communication research institute. [In Persian]
- Schechner, R. (2004). Performance theory. England and Wales: Taylor and Francis e-library. <https://www.khabaronline.ir/news>
- Shariati Mazinani, Sara; Shima, Gholamreza Kashi. (2014). «Liquidity and religious rituals (case study of Sohrab Sepehri shrine)». Cultural research of Iran. The eighth period. Number 3. pp.: 61-97. [In Persian]
- Talebi, Abu Tarab; Baraq Alipour, goddess. (2014). «Typology of Pilgrimage and Religiosity; An-

alyzing the meaning of the pilgrimage of pilgrims of Imam Reza (AS). Social sciences. Number 69. pp.: 75-106. [In Persian]

Yousefi, Ali; Sediq Orei, Gholamreza; Kohensal, Alireza; Mekrizadeh, Fahima. (2012). «Experimental Phenomenology of Imam Reza's (AS) Pilgrimage». Iranian social studies. The sixth period. Number 3 and 4. pp.: 180-198. [In Persian]

Yousefi, Ali; Taabi, Maleeha. (2011). «Experimental phenomenology as a way to understand religious experiences». Historical sociology. Period 4. Number 1 (Spring and Summer 2011). pp.: 71-93. [In Persian]

Zardamoi Ardaclo, sh. (2015). «Biological Pilgrimage Phenomenology». Proceedings of the first international conference on tourism and spirituality. Tehran: University of Science and Culture (Civilika website). [In Persian]

